

KAKO PISATI BIBLIJSKA IMENA?

Dr Jerko FUCAK

Hrvatski prijevod Staroga zavjeta koji će uskoro izaći temelji se na prijevodu dra Antuna Savića. A možda u tom prijevodu nije bilo ništa toliko kritizirano kao upravo Savićev način transkribiranja biblijskih vlastitih imenica¹. Zato je, kad se pristupilo preradbi njegovog prijevoda, u prvom redu trebalo misliti na ovo inače vrlo zamršeno pitanje. Pošto je stvar pomno ispitana, usvojena su u tom pogledu neka načela koja, kako se nadamo, uvažavaju i zahtjeve biblijske znanosti i pravila sadašnjeg Pravopisa. Dijaloga radi iznosimo neka od tih načela.

Gotovo čitav Stari zavjet napisan je izvorno hebrejskim jezikom, no mi smo ga donedavno poznavali uglavnom samo po latinskom prijevodu što ga je na prijelomu 4. i 5. stoljeća priredio sv. Jeronim, a poznat pod imenom *Vulgata*. Preko njega smo poprimili i biblijske vlastite imenice.

Međutim Jeronimova transkripcija biblijskih imena je vrlo nesavršena te je moderni prijevod Biblije, koliko više mogu, napuštaju i vraćaju se izvornom čitanju. Ima tome više razloga. Najvažniji je što latinski jezik nema dovoljno glasova ni znakova koji bi bili potrebni za adekvatnu transkripciju hebrejskih imena.

1. Na prvom mjestu spomenimo glas *š*. On je u hebrejskom jeziku vrlo čest i važan, a latinski ga jezik ne pozna, odnosno nema znaka koji bi ga prikazao. Zato *Vulgata* *š* transkribira sa *s*. Tako smo dobili napr. Jerusalem mjesto Jerušalajim, Josaphat mj. Jošafat, Joas mj. Joaš, Sihem mj. Šekem (o vokalima će biti govora dolje pod br. 6, a o glasovima *k* i *h* pod 2), Ismael mj. Jišmael, Samuel mj. Šemuel, Samaria mj. Šomron itd. Ta su se imena još više udaljila od izvornika onda, kad su iz *Vulgata* prešla u hrvatski jezik, jer je tada *s* u najviše slučajeva prešao u *z* (Jeruzalem, Jozafat i sl.). Treba dakle da se vratimo k izvornom *š*. Ako to čine Francuzi koji ga moraju transkribirati sebi čudnim *sh*, onda to moramo pogotovu učiniti mi koji za nj imamo svoj gotov znak.

2. Sličan je slučaj s glasom *k*. *Vulgata* redovito *kof* transkribira s *q*, a *kaf* sa *c* ili *ch* (ovo posljednje i onda kad je izvorni *kaf* aspiriran i

¹ U izvještaju što ga je o svom prijevodu podnio biskupskim konferencijama Savić se opširno zadržao na toj točki. Usp. KATOLIČKI LIST 90 (1939), 67-69.

onda kad je *rafé*). *Kaf* međutim nije nikako zubno-strujanje *c*, nego grleni *k*. Zato ga moramo pisati znakom *k*, kao što ćemo to učiniti i s velarom *kof* (razlikovanje ovih dvaju glasova moguće je samo u stručnoj transkripciji). Dobit ćemo tako izvorni Kidron gdje Vulgata ima Cedron, Kišon za Cisson², Kedeš mj. Cedés, Kelita mj. Celita, Kenoš mj. Chamos, Kineret mj. Cenereth ili Ceneroth (u Novom Zavjetu: Genesar), Kiš mj. Cis, Kir mj. Cyrene (dakako i Kir mj. Cyrus), Aškenaz mj. Ascenez, itd.

3. Posebno je pitanje glas *h*. Hebrejski jezik pozna barem četiri vrste toga spiranta: slabi *he*, jaki *het*, sonorni *ajin* i mukli *alef*. *Alef* se u znanstvenim publikacijama transkribira kao grčki *spiritus lenis*, a *ajin* kao *spiritus asper*. U prijevodu namijenjenu u prvom redu nestručnom čitateljstvu morat ćemo ta dva glasa jednostavno zanemariti, premda Vulgata npr. *ajin* na mnogo mjesta transkribira s *h*. Jednako ćemo tako morati zanemariti i razliku između *he* i *het* pa oba transkribirati s *h*, ali će biti potrebno da se jedan i drugi rehabilitiraju (osim krajnjeg *he* koji nema konsonantsku vrijednost), makar Vulgata *he* gotovo redovito zanemaruje. Ta će rehabilitacija donijeti znatnih promjena u biblijskim imenima. Imat ćemo tako npr. Hadad mj. Adad, Habasa mj. Edisa, Hadlai mj. Adali, Hagrijci mj. Agarei ili Agareni, Haman mj. Aman, Hamat mj. Emat, Hamdata mj. Amadathi, Hamor mj. Emor, Hamutal mj. Amital, Haran mj. Aran, Harad mj. Arari, Harmon mj. Armon, Harođanin mj. Arorites, Hasor mj. Asor. Hatak mj. Athach, Hauran mj. Auran, Hagaj mj. Agaeus, Hegaj mj. Egeus, Heman mj. Eman, Hena mj. Ana (Ana kao žensko ime mora ostati, premda je izvorno Hana!), Hus mj. Us. Nama će rehabilitacija glasa *h* osobito odgovarati u sredini riječi, napose ondje gdje Vulgata zbog njegova izostavljanja ima dva susljedna samoglasnika. Bolje nam zvuči npr. Ahasbaj nego Aasbai, Ahoah nego Ahoe, Ahuzam nego Oozam, Azazjahu nego Azaziu, Ehud nego Aod, Gehazi nego Giezi, Jahas nego Jasa, Jobeha nego Jegbaa, Mahla nego Maala, Manoah nego Manue, Oholiba nego Ooliba, Pinhas nego Phinees, Rahma nego Reema, Rehabam nego Roboam, Tebah nego Tabee, Zaham nego Zoom, Zebah nego Zebbe, Zerahja nego Zaraias itd.

4. Ovdje treba nešto reći i o suglasnicima grupe *begadkefat* (*bet, gimel, dalet, kaf, pe i tau*). Oni imaju dvostruki izgovor: meki (aspirirani: *bh, gh, dh, kh, ph, th*) i tvrdi (praskavi, *rafé*, označen s *dageš lene*). Sa *g, d, t* nema problema: njihov je izgovor u oba slučaja gotovo jednak. Međutim aspirirani se *b* u modernom čitanju približava glasu *v*, a *k* postaje gotovo *h*. Međutim, izgleda da u starohebrejskom nije bilo tolike razlike. Osim toga na ovaj bismo način dobili svu silu doista vrlo neobičnih imena s obzirom na naš jezični osjećaj i dosadašnju naviku. Ostaje nam prema tome samo *p* odnosno *ph* t. j. *f*, pa se s pravom pitamo, ima li smisla voditi računa o *dageš lene* samo kod njega, ili ga valja zanemariti kod ovog samoglasnika kao i kod drugih te jednostavno pisati posvuda *p*. Mislim da se treba odlučiti za onu prvu mogućnost: za razlikovanje *f* i *p*. Previše smo se navikli npr. na Afek, a da bismo ga

2. Udvostručeni suglasnik načelno pojednostavnjujemo prema pravilima i navikama naše transkripcije. Usp. BROZOVIC D., *Izgovor i transkripcija orijentalnih riječi i imena: Jezik 1955* —1956, br. 3, 76

mogli promijeniti u Apek. Još bi nezgodnije bilo pisati Apiah mj. Afiah ili Sepat mj. Sefat i sl.

5. Pitanje glasova *s* spominjemo sasvim kratko. *Samek* i *sin* moramo transkribirati istim našim *s*. Uostalom u tiberijadskom izgovoru, koji slijede moderna izdanja Biblije, ta se dva glasa uopće ne razlikuju³. Što ćemo učiniti s emfatičkim *sade*? Nijemci ga u novije vrijeme — pod utjecajem novohebrejskog izgovora — transkribiraju sa *z*, a Francuzi sa *ç*. To bi bilo blizu našem *c*. I praktičnost preporučuje *c*: ostat će naime neiskorišten, ako ga ne upotrijebimo za *sade*, dok će znak *s* biti troznačan (*samek*, *sade*, *sin*). Čini nam se međutim da *c* glasovno ne odgovara klasičnom izgovoru⁴. Osim toga bilo bi vrlo neobično pisati npr. Cijon, kad smo naučili na Sion ili Cefanija mj. Sefanija (Sofonija).

6. Najviše razlika između izvornika i Vulgate proizlazi iz različite vokalizacije teksta. Sv. Jeronim je imao samo konsonantski predložak. Postojalo je više tradicija za čitanje. Ne znamo sasvim točno kako su se u pojedinima čitali vokali, a nije nam dobro poznato ni koju je tradiciju Jeronim slijedio. Današnji znakovi za vokale, kao i ostali masoretski znakovi, kojima je fiksirana tiberijadska predaja, potječu iz 7. ili 8. stoljeća. To znači da su za dva do tri stoljeća mlađi od Vulgate. Jasno je, dakle, zašto se Vulgatina vokalizacija razlikuje od izvorne. Danas se svi moderni prijevodi vraćaju na ovu posljednju, pa treba da i mi tako postupamo, ne želimo li biti zastarjeli. To će modificirati vrlo veliki broj biblijskih imena. Spomenimo samo neka od poznatih (u zagradu stavljamo Vulgatina imena, koja je kod nas uglavnom svaki prevodilac pohrvaćivao na svoj način, zato bi bilo teško govoriti o nekoj našoj tradiciji u tom pogledu): Adama (Edema), Ahazija (Ohozias), Barzilaj (Berzellai), Bat-Šeba (Bethsabee), Beer (Bera), Bered (Barad), Bidkar (Badacer), Bilha (Bala), Bišlam (Beselam), Elkošanin (Elcesaeus), Gibea (Gabaa), Gerizim (Garizim), Gideon (Gedeon), Gibeon (Gabaon), Gihon (Gehom), Gilboa (Gelboe), Gilead (Galaad), Gilgal (Galgal), Gošen (Gesen), Jašobam (Iesbaam), Jehošeba (Iosaba), Jibleam (Ieblaam), Jidbaš (Iedebos), Jitro (Ietro), Lea (Lia), Megido (Mageddo), Mešak (Misach), Mešak (Mosoch), Midjan (Madian), Mikala (Michol), Mordokaj (Mardochaeus, Mardokej), Naftali (Nephtali), Obadija (Obdia, Obedia, Abdias), Rimon (Remmon), Rehabam (Roboam), Sihon (Sehon), Šebna (Sobna), Šelumiel (Salamiel), Šemarja (Somoria), Šešaj (Sisai), Šilhi (Salai), Šiloah (Siloe), Šinar (Sennaar), Šišk (Sesak), Tekoa (Thecua), Tifsah (Thapsa), Tirsa (Thersa) itd.

7. Ovamo spada i pitanje *šva* tj. znaka (u obliku dvotočke) što su ga masoreti stavljali pod suglasnik koji nije imao svoga samoglasnika. Sa *šva quiescens* nema problema: njega se i u stručnoj transkripciji zanemaruje. *šva mobile* (vrlo kratki *e*) i *šva compositum* (vrlo kratki *a*, *e*, *o*) pišu se u stručnoj transkripciji eksponirano, ali izvan strogo stručnih djela treba ga, naravno, pisati u istoj visini kao i druga slova. Zato ćemo imati npr. Gilead, a ne Gil^ead; Beor, a ne Be^or i sl.

3. Usp. JOUON PAUL, *Grammaire de l'hebreu biblique*. Rome 1947, 16; BEER G. — MEYER R., *Hebräische Grammatik*. Berlin 1952, 28.

4. JOUON, na istom mjestu, kaže da je nepravilan izgovor *ts* (naš *č*).

8. U Bibliji ima dosta ženskih imena koja svršavaju na suglasnik. Općenito je mišljenje da im u hrvatskom valja dodati nastavak *-a*, jer je onda naravnija njihova deklinacija. Imat ćemo tako na pr. Ruta, Estera, Judita, Abigajla, Mikala, Rahela i sl. Ipak će biti dobro da zadržimo Mirjam bez *-a* u nominativu (u kosim padežima dobiva nastavke ženskog roda: *-e -i...*).

9. Naš pravopis propisuje da se kod transkripcije stranih riječi i imena između samoglasnika *i-a*, *i-e* te *i-u* umetne suglasnik *j*. Tako pišemo npr. dijalektika ili Aleksandrija. Ako se međutim samoglasnikom *i* završava prvi dio složenice, *j* se ne umeće. Imamo tako: poliandrija, arhiepiskop i dr. Po ovom načelu treba pisati i mnoga biblijska imena, npr. Daniel, Ezikiel, Gabriel, Azriel, Gamaliel, Ariel, Eliel. U njima name sa *i* završava prvi dio imena na koji se nadovezuje teoforički nastavak — *el* (Bog).

10. U Bibliji su vrlo česta i složena vlastita imena s teoforičkim završetkom *-ja* ili *-jahu* (kraći oblici imena Jahve), a dosta česta i ona sa završetkom *-jada* (spoznao je, providio je). Imamo tako npr. ime: Zekarja (»Sjetio se Jahve«, inače poznato ime Zaharija), Nehemja (»Jahve se smilovao«), Amasja (»Ohrabrio je Jahve«), Azarja (»Pomogao je Jahve«) i t.d. Mali problem nastaje kad prvi dio složenice završava na *l* ili *n*, jer se tada u hrvatskom spontano čita *lj* i *nj* gdje bi trebalo biti *l-j* i *n-j* (*d-j* nije problematično, jer se dovoljno razlikuje od *đ*). Ipak smatramo da nije potrebno apostrofom (ili kojim drugim znakom) upozoravati na odvojeni izgovor, jer razlika nije toliko velika ni važna, koliko bi bio neobičan znak koji bi na nju upozoravao. Prema tome bismo imali: Asalja, Beeljada, Eljada. Eljahba, Eljakim; Gedalja (dosad: Godolija), Sefanja, Habasinja, Hananja i sl. No izgovor će biti bliži izvorniku, kad između *l* odnosno *n* i *j* ubacimo jedan pomoćni *i*. Zato pišemo Asalija, Beelijada, Elijada itd.

U svim predloženim rješenjima vodili smo računa o pravilu što ga daje sadašnji Pravopis: »Nema sumnje da treba izbjegavati upotrebu ne samo drugih stranih riječi nego i stranih imena kad god je to moguće. Zato je bolje strana geografska i druga imena koja su čestom upotrebom odomaćena u našem književnom jeziku upotrebljavati u onom obliku u kojem se od starine kod nas pišu, a ne vraćati ih na izvorni, tuđi oblik«. Samo je često dosta teško prosuditi koja su od biblijskih imena kod nas stvarno odomaćena, kad su se dosad svakako pisala.

Zanimljivo je spomenuti da mnoge od predloženih promjena koje na prvi pogled mogu izgledati sasvim neobične i revolucionarne, nisu kod nas sasvim nove, nego čak preko sto godina stare. 1854—1961. izašlo je u Beču »SVETO PISMO STAROGA I NOVOGA UVITA iz latinskoga s obzirom na matične knjige izbistreno i iztumačeno po Ivanu Matiju Škariću«. U njemu čitamo na pr. Lamek (Šarić ima: Lameh), Henok (Šarić: Henoh), Matušael (Šarić: Matusael), Šet (Šarić: Set), Enoš (Enos), Šem (Sem), Mošok (Mošok), Aškenez (Ascenez), Togarma (Togorma), Eliša (Elisa), Elišua (Elisua), Taršiš (Tarsis), Kuš (Kus), Šaba (Saba), Senaar (Senaar), Hušatjanin (Husaćanin). Škarić je približio izvorniku čak i poznatija imena, pa piše: Salomon, Šaul, Filištej-

ci, Manašes, Sara, Samuel, Joaš, Jošafat, Ašur, čak i Zakaria. Ipak ostavlja Jerusolim i Israel (mj. Jerušalajim i Jisrael).

Za ova imena — škarićeva — doista ne možemo reći da su udomaćena, ali su očit dokaz da onaj tko prevodi Bibliju »s obzirom na matične knjige« ne može ostati kod Vulgatinih. Mi udomaćenim i od starije prihvaćenim imenima smatramo ona koja su još u svakidašnjoj upotrebi. To osobito vrijedi za vlastita imena ljudi. Smatramo tako da valja zadržati imena (u zagradi navodimo njihov izvorni oblik): Izrael (Jisrael), Jeruzalem (Jerušalajim), Nabukodonosor (Nebukadnesar), Emanuel (Imanuel), Izak (Jishak), Salomon (Šelomo), Samuel (Šemuel), Samarija (Šomron), Josip (Josef), Kanaan (Kenaan), Juda (Jehuda), Ezekija (Hezkija), Jeremija (Jirmejahu), Izaija (Ješajahu), Asirci (Ašur), Ilija (Elija), Ana (Hana), Kaldejci (Kašdim), Kir (Koreš), Medija (Madaj), Aron (Aharon), Abel (Hebel), Egipat (Misrajim), Noa (Noah), Samson (Šimšon), Mojsije (Moše) i sl.

S druge strane smatramo da neka ne sasvim nepoznata, ali ne ni sasvim udomaćena imena možemo i moramo vratiti na izvorni izgovor. Valjalo bi prema tome pisati na pr. Obadija mj. dosadašnjeg Abdija, Abišaga mj. Abisag, Hagara mj. Agar, Omri mj. Amri, Bašan mj. Basan, Bileam mj. Balaam, Beer Šeba mj. Bersabea, Bat-Šeba mj. Betsabeja, Boaz mj. Booz, Kidron mj. Cedron, Kišon mj. Cison, Hinom mj. Enom, Gibeon mj. Gabaon, Gilead mj. Galaad, Gideon mj. Gedeon, Lakiš mj. Lakis, Mordokaj mj. Mardokej, Rehabam mj. Roboam, Sefanija mj. Sofonija, Terah mj. Tare itd.

Najvažnije je pitanje Božjega vlastitog imena. Ono dolazi u Starom zavjetu oko sedam tisuća puta, pa nije svejedno kako ćemo ga pisati. Riječ je o glasovitom svetom tetragramu *Jhvh*.

Etimološki je to ime svakako povezano s glagolom *hvh* (kasnije *hjh*, znači »biti«) te znači: »On jest«, »On postoji«, »On je prisutan«. To značenje potvrđuje i upotreba samoga imena, napose u *Izl 3,14*, gdje se ono po prvi put pojavljuje. To značenje upućuje i na pravilnu vokalizaciju. Budući da se najvjerojatnije radi o *jq̄tolu hifila*, mora se ime Božje čitati: *Jahve*⁵. Tako ga čita moderna biblijska znanost i zato ga tako transkribiraju svi moderni prijevodi. Vulgata ga svagdje (možda pod utjecajem *Adonai*) zamjenjuje sa *Dominus*, što nimalo ne odgovara njegovu značenju.

Pod utjecajem Vulgate i drugi su prijevodi, sve do naših dana⁶, *Jahve* zamjenjivali s *der Herr, le Seigneur, il Signore* — Gospodin. Nije, dakle, čudno što je i kod nas (sve do Šarića) Bog Biblije poznat samo pod imenom Gospod ili Gospodin. Čudnije je svakako i zanimljivije da je naš Škarić već prije više od sto godina osjetio, da to treba ispraviti. On svagdje piše *Jehova*. Nije još znao da to nije ispravno, ali je važno što je opazio, da Boga treba zvati njegovim vlastitim imenom te da »Gospod« nije dobra zamjena za to Ime.

5. Izgovor *Jehova* je nepravilan: u njemu su suglasnici imena *Jahve* krivo povezani sa samoglasnicima imena *Adonai*.

6. Još talijanski prijevod Biblije što ga je 1961. izdao Papinski biblijski institut ima posvuda »Il Signore«.

Valja nam, dakle, usvojiti ime *Jahve*. I to, s obzirom na njegovu frekvenciju, usvojiti ga ne kao strano već kao udomaćeno i sasvim pohrvaćeno, kako naglaskom tako i deklinacijom. Treba mu prema tome naglasak sa zadnjeg sloga prenijeti na prvi, a potom ga deklinirati kao hrvatsko ime Máte ili prezime Hráste: Jáhve, Jáhve, Jáhvi, Jáhvu, Jáhve, Jáhvom. Posvojni pridjev je onda: Jahvin. Tako ga uostalom kod nas već neki i sklanjaju⁷.

Ono što smo u ovom napisu rekli nije konačni odgovor na pitanje postavljeno u naslovu. To je više prijedlog, osnovica za izmjenu mišljenja, za razgovor, koji bi trebao dovesti do pravoga odgovora.

SUMMARIUM

Versionis croaticae SSae editione imminente Auctor proponit aliqua principia iuxta quae nomina Veteris Testamenti transcribenda esse videntur, ut linguae croaticae regulis necnon moderno scientiarum biblicarum progressui satis fiat.

---

7. Usp. npr. PAUS., *Povijest Staroga vijeka*. Zagreb 1957, 80.